

УДК 377. 017 : 177. 72 : 005. 336. 2

Радкевич В.О.

Директор Інституту професійно-технічної освіти НАПН України, професор, доктор педагогічних наук

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ – СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті проаналізовано результативно-цільову гуманістичну, гуманітарну й практичну спрямованість професійно-технічної освіти на формування у майбутніх кваліфікованих робітників професійних знань, умінь, навичок, універсальних здібностей і готовностей (компетенцій, компетентностей), розвиток морального й інтелектуального потенціалу, загальної та професійної культури.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетенції, компетентності, професійно-технічна освіта, кваліфікований робітник.

Динамічні темпи змін, що відбуваються у глобалізованому світі і нашій державі зокрема, посилена інтеграція українського суспільства у світові процеси, стрімкий технологічний прогрес зумовлюють потребу у висококваліфікованих і професійно компетентних робітниках, конкурентоздатних на національному та міжнародному ринках праці. Саме тому вітчизняна система професійно-технічної освіти має швидше реагувати на запити й вимоги роботодавців щодо забезпечення належної якості робочої сили. За цих умов для випускників професійно-технічних навчальних закладів не досить володіти лише робітничою кваліфікацією, під якою розуміють рівень і вид професійної навченості та підготовленості до конкретного виду діяльності, виконання трудових функцій по спеціальності на займаній посаді. Дуже важливо, щоб знання, вміння й навички трансформувалися в нове складне утворення: комплекс знань, умінь, властивостей і цінностей людини, які дають їй змогу продуктивно й ефективно працювати, успішно розв'язувати проблемні ситуації у різних

сферах діяльності на основі використання знань, набутого навчального, професійного та життєвого досвіду.

Зміна акцентів на отримання нових результатів професійно-технічної освіти актуалізує значущість нового підходу до забезпечення якості підготовки майбутніх кваліфікованих робітників, зокрема компетентнісного. Концепція компетентнісного підходу в освіті, в т. ч. у професійно-технічній, спрямована на формування особистості майбутнього професіонала з позитивним світоглядом, ціннісними орієнтаціями, здатністю швидко адаптуватися до традиційних, нових і непередбачуваних життєвих та професійних ситуацій.

Реалізація компетентнісного підходу ставить низку загальнометодологічних і теоретичних питань. У цьому контексті цінними є дослідження І. Зимньої, яка стверджує, що на відміну від *філософського* рівня, на якому знаходяться системний, генетичний, еволюційний підходи, *загальнонаукового* – міждисциплінарний, комплексний, синергетичний, функціональний, *компетентнісний підхід* визначає результативно-цільову спрямованість освіти і належить до рівня *конкретної науки*, зокрема *психолого-педагогічної*. До цього рівня належать також аксіологічний, контекстний, герменевтичний, особистісно діяльнісний [4, с. 31–36]. Компетентнісний підхід у професійно-технічній освіті, як стверджує В. Загв'язинський, є важливим теоретичним підґрунтям її орієнтації на досягнення достатньо високого рівня знань, досвіду, обізнаності для здійснення діяльності й спілкування в різних галузях і сферах [9, с. 61]. Водночас компетентнісний підхід є важливим концептуальним підґрунтям оновлення змісту професійної освіти. В якості інструментальних засобів компетентнісного підходу Е. Зеєр визначає такі нові мегаосвітні конструкти, як базові компетентності, ключові компетенції, мегапрофесійні якості [9, с. 132].

У зв'язку з цим інтерес становлять праці вчених, в яких викладені різні за змістом характеристики понять «компетентності», «компетенції», а також

шляхи їх формування або розвитку. Поняття «компетентність», на думку М. Чошанова – інтерактивне поняття, що включає такі складові, як: мобільність знань, варіативність методу і критичність мислення [13]. У свою чергу, В. Ландшеєр зазначає, що професійна компетентність як система, утворюється із соціальної, спеціальної та індивідуальної компетентностей [6]. На думку ж О. Новікова, професійна компетентність є сукупністю професійно-технологічної підготовленості і ключових компетенцій [7].

Згідно з дослідженнями В. Загв'язинського, компетентність означає рівень підготовленості до діяльності у визначеній сфері, ступінь оволодіння знаннями, способами діяльності, необхідними для прийняття правильних і ефективних рішень [9, с. 41], тоді як компетенція представлена колом повноважень, сферою діяльності, в якій особа наділена необхідними знаннями й досвідом. На відміну від попереднього визначення Е. Зеєр розглядає компетенції, як узагальнені способи дій, що забезпечують продуктивне виконання професійної діяльності. Це здібності особи реалізувати на практиці свою компетентність. Ядром компетенцій є діяльнісні здібності, тобто сукупність способів дій. Оскільки реалізація компетенцій відбувається в процесі виконання різноманітних видів діяльності для вирішення теоретичних і практичних завдань, то до структури компетенцій, окрім діяльнісних (процедурних) знань, умінь і навичок, входять також мотиваційна й емоційно-вольова сфери. Важливим компонентом компетенцій є досвід–інтеграція в одне ціле засвоєних людиною окремих дій, способів і прийомів реалізації завдань. Компетенції, які мають широкий спектр використання, називаються ключовими [9, с. 133].

Погоджуючись з попереднім автором, ми також вважаємо слушними результати наукових пошуків В. Байденка, який доводить, що компетенції в сучасній педагогіці професійної освіти необхідно розглядати як новий, зумовлений ринковими відношеннями, тип цілевизначення в освітніх системах. Оскільки цілі освіти пов'язуються із ситуаціями застосування праці, то, на думку вченого, компетенції охоплюють здібність, готовність до

пізнання і відношення (образи поведінки), які необхідні для здійснення діяльності [2, с. 22–46].

На основі викладеного можна зробити висновок, що значущість формування у майбутніх кваліфікованих робітників компетенцій (ключових, загальнопрофесійних і професійних) полягає у підготовленості до професійної діяльності в умовах високотехнологічного виробництва, набутті соціальної і професійної мобільності на ринку праці. Відтак під компетентнісним підходом необхідно розуміти метод моделювання результатів професійно-технічної освіти і їх представлення у вигляді норм якості підготовки майбутніх кваліфікованих робітників. Принагідно зауважимо, що компетентнісний підхід не протистоїть традиційному, знаннєвому підходові, який продовжує використовуватися у професійно-технічній освіті, а навпаки – істотно розширює його зміст особистісно орієнтованим навчальним матеріалом. Цінність компетентнісного підходу полягає в реалізації нової системи принципів визначення цілей освіти, відбору і структурування змісту освіти, організації освітнього процесу й оцінювання освітніх результатів [1, с. 16].

Особливістю компетентнісного підходу у професійно-технічній освіті є його гуманістична, гуманітарна і практична спрямованість на забезпечення професійного розвитку й самоствердження особистості майбутнього кваліфікованого робітника у процесі оволодіння необхідними для успішного функціонування в суспільстві компетенціями й, у кінцевому підсумку компетентностями, що підвищують в умовах ринкової економіки рівень їх соціального захисту. У зв'язку з цим важливе значення, як стверджує А. Хуторський, має формування в учнівській молоді ключових компетенцій, що ґрунтуються на головних цілях загальної і професійної освіти, соціальному й особистісному досвіді, а також на основних видах діяльності [12]. При реалізації цих завдань важливо, щоб діяльність педагогів професійно-технічних навчальних закладів була гуманістично спрямованою на формування у майбутніх кваліфікованих робітників *ціннісно-сміслових*

компетенцій, пов'язаних з ціннісними орієнтаціями учнів, їх здатністю розуміти навколишній світ, орієнтуватися в ньому, усвідомлювати свою роль, призначення, вміти вибирати цільові й смислові установки для своїх дій, вчинків, прийняття рішень; *загальнокультурних*, що охоплюють духовно-моральні основи життя людини і людства в цілому, культурологічні основи сімейних, соціальних, суспільних явищ і традицій, досвід побутової та культурно-розважальної сфер; *навчально-пізнавальних*, які виявляються через наявність організаційних умінь, креативних навичок, методів пізнання; *інформаційних*, пов'язаних з навичками роботи з інформацією в освітній і професійній сфері, в навколишньому середовищі; уміннями користуватися засобами інформації, телекомунікацій, інформаційними технологіями; *комунікативних* – знання мов, способів взаємодії з людьми; навички роботи в команді, колективі, уміння презентувати себе; *соціально-трудова*, що передбачають наявність знань у сфері професійного самовизначення, в питаннях екології, економіки, права, вміння виконувати різні соціальні ролі; компетенцій *особистісного самовдосконалення* – освоєння способів фізичного, духовного й інтелектуального розвитку; турбота про власне здоров'я, способи безпечної життєдіяльності.

Із щойно викладеного стає зрозумілим, що ключові компетенції багатофункціональні, надпредметні й багатомірні, а отже, оволодіння ними дасть можливість майбутнім кваліфікованим робітникам досягти високого рівня розвиненості таких якостей, як активна позиція (енергійність, діяльнісна поведінка); самостійність (ініціативність, рішучість); комунікативність (контактність); креативність (творчий потенціал) та ін. [6]. Для цього доцільно, щоб викладачі й майстри виробничого навчання професійно-технічних навчальних закладів враховували оптимальні співвідношення фундаментальних і спеціальних дисциплін, брали участь в оновленні змісту навчальних програм з теоретичних предметів та виробничого навчання в умовах лабораторій, навчальних майстерень, на виробництві (практика і навчання), творчо впроваджували інноваційні

педагогічні технології, що ґрунтуються на принципах проблемності, мотивації, забезпечення адекватності діяльності характеру майбутньої професійної діяльності. Крім того, гуманістичні основи компетентнісного підходу до професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників передбачають зміщення акцентів щодо первинності вимог виробництва до кваліфікації фахівця. З гуманістичних позицій особистість сама має висувати вимоги до робочого місця й підприємства, на якому в майбутньому має бажання працювати.

Важливою місією компетентнісного підходу у професійно-технічній освіті є формування в учнів професійно-технічних навчальних закладів усвідомленого відношення до світу праці, у т. ч. і до власної професійної діяльності в обраній виробничій сфері. З огляду на це актуалізується значення гуманітарної складової змісту професійно-технічної освіти, завданням якої є насамперед протистояти її технократизації, спрямовуючи професійний розвиток особистості майбутнього кваліфікованого робітника на служіння науково-технічному процесу. У цьому контексті слушною є думка О. Новікова, який наголошує на тому, що всі ми живемо в особливому типі культури – техногенному. Саме ця культура вивела людство на лінію прогресу, хоча й завдала чимало лиха [8, с. 41].

Оскільки професійна компетентність є невід'ємною складовою професійної культури, під якою ми розуміємо систему професійно важливих якостей, ефективних способів організації трудової діяльності, критичного ставлення до результатів своєї колективної роботи, то важливо її формувати в учнів професійно-технічних навчальних закладів уже з перших етапів оволодіння професією. Це дає змогу підвищити рівень їхньої конкурентоспроможності та професійної мобільності на ринку праці. Такі види професійної компетентності, як технологічна, естетична, етична, енергоефективна, економічна, екологічна, правова тощо виявляються у сформованих у майбутніх кваліфікованих робітників навичках професійного спілкування, культури праці, екологічної й правової свідомості, естетичних

почуттів, ідеалів, смаків, сприймання тощо. У зв'язку з цим у формуванні у майбутніх кваліфікованих робітників професійної компетентності важливого значення набуває сучасна гуманітарно-культурна парадигма професійної освіти, згідно з якою відбувається наповнення загальнокультурною складовою змісту навчального матеріалу занять теоретичного і практичного характеру. До компонентів змісту, що формує у майбутніх кваліфікованих робітників цілісні уявлення про навколишній світ, його об'єкти, процеси, явища, належать: основи природничих наук, ідеали, філософські вчення, концепції, підходи, наукові картини і їхній зв'язок із культурою; пізнавальна діяльність суб'єктів пізнання, що відображається в змісті професійної освіти, стиль мислення; фундаментальні поняття з певної галузі знань як основні категорії культури; естетичні категорії і принцип краси в природничих науках; культурний діалог наукового й художнього пізнання; збереження культурної спадщини; природничі науки та мистецтво, їх взаємний вплив; творча діяльність у галузі природничих наук; історія природничо-наукового пізнання як елемент історії науки і культури в цілому [5, с. 151].

Наповнення змісту навчальних предметів і практичних занять загальнокультурним матеріалом може відбуватися шляхом використання незначної додаткової інформації, згідно з якою розширюються в учнів гуманітарні знання, а також запровадженням додаткових навчальних курсів або тем з відповідним смисловим навантаженням. Як приклад, можна навести авторську модель Л. Висоцької щодо формування професійної культури у майбутніх фахівців кулінарного профілю у вищих професійних училищах із врахуванням гуманістичного, особистісного, культурологічного, системного, діяльнісного, прогностичного, а найголовніше – компетентнісного підходів, що, зрештою, забезпечує досягнення ними високого рівня професійної майстерності на основі оволодіння сукупністю фундаментальних понять, законів, теорій, щоб зрозуміти сучасну природничо-наукову та соціальну картину світу, знаннями з історії виникнення кондитерського виробництва, розвитку стилів, традицій

національної та інших народів світу кухні, вміннями виготовлення й оздоблення кондитерських виробів. У реалізації зазначеної моделі важлива роль належить педагогічним умовам, зокрема таким з них, як: оновлення змісту професійної освіти з урахуванням культурологічного компонента; впровадження авторського навчального курсу «Творчість у професії кондитера» й навчально-методичного комплексу для його вивчення [3].

Посилення гуманітарної спрямованості загальнотехнічних і спеціальних предметів зумовлює необхідність доповнення змісту навчальних програм цих предметів матеріалом про взаємодію людини з природою, технікою, забезпечення взаємозв'язку знань з основ виробництва з перспективами його розвитку, естетизацією виробничого середовища тощо.

Практична спрямованість компетентнісного підходу підкреслюється значущістю досягнення майбутніми кваліфікованими робітниками професійних результатів на основі наявності у них умінь виконувати завдання й ґрунтується на посиленні акцентів на операційній та навичковій стороні досягнення цих результатів. Адже завдяки сформованим навичкам дії майбутніх кваліфікованих робітників є осмисленими, раціональними, точними, швидкими, якісними, а також характеризуються високим ступенем засвоєння й відсутністю їх поелементної свідомої регуляції і контролю.

Сучасні цивілізаційні процеси зумовлюють необхідність готувати учнів професійно-технічних навчальних закладів до життєдіяльності, забезпечуючи високий рівень професіоналізму, духовного, інтелектуального і фізичного розвитку; навичок взаємодіяти із світом природи, мистецтва, з людьми; знання для самостійного прийняття рішень, розв'язання проблем; працювати в команді, розуміти принципи відкритого суспільства; оволодівати новими технологічними знаннями, вміннями організації підприємницької діяльності тощо. Саме тому практична спрямованість компетентнісного підходу у професійно-технічній освіті має забезпечувати відображення у її змісті суб'єктивних компонентів людської культури. За цих умов зміст професійно-технічної освіти передбачає відбір такої системи знань, на основі якої

соціокультурний світогляд особистості майбутнього кваліфікованого робітника набуває нового, якісного рівня і дає йому змогу швидко змінювати себе, адаптуватися до нових умов та вимог професійної діяльності й передбачає перехід до моделі професійного розвитку фахівця, орієнтованої на зумовлені сучасним виробництвом особистісні характеристики робітника, на формування в нього умінь аналізувати технологічні ситуації, самостійно приймати рішення й виробляти критерії оцінювання результатів власної діяльності. Така модель забезпечує динамічність професійності на відміну від раз і назавжди набутої кваліфікації, підготовку кваліфікованих робітників, які володіють так званим «портфелем компетенцій» й професійно важливими якостями: самостійність, організованість, комунікативність, саморегуляція, відповідальність, інтелект, творчість, навченість, здатність до самоконтролю.

Оскільки практична спрямованість компетентнісного підходу має на меті підготовку майбутніх кваліфікованих робітників до розв'язання важливих практичних завдань, то О. Новіков пропонує формувати в учнів професійно-технічних навчальних закладів таких компетенцій: аналіз трудових і технологічних процесів; створення професійно значущої інформації; прогнозування технологічних, виробничих, кадрових та інших подій; здатність до відповідальності. У цьому контексті вчений виділяє «базисні кваліфікації» – освітні компоненти, необхідні для будь-якої трудової діяльності (робота на комп'ютерах, знання й розуміння екології, економіки, уміння трансферу технологій, навички маркетингу, правові знання, уміння захисту інтелектуальної власності, знання професійної термінології, іноземних мов тощо) [7, с. 55].

Особливої актуальності набуває компетентнісний підхід до підготовки майбутніх кваліфікованих робітників до діяльності в умовах гуманізації праці, під якою розуміють комплекс організаційно-економічних заходів, здійснюваних для зміни умов і змісту праці, виробничого середовища, форм та методів управління задля досягнення оптимальної відповідності людини і праці, більш повного використання резервів робочої сили (особливо

інтелектуальних і соціально-психологічних даних) [10, с. 150]. У цьому контексті важливе значення надається створенню на виробництві, що динамічно реформується, на основі інноваційних здобутків психологічно комфортних, ситуативно-адекватних і безпечних умов для професійної діяльності та безперервного оволодіння особистістю професійними знаннями й уміннями, підвищення професіоналізму впродовж усього життя.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що компетентнісний підхід у професійно-технічній освіті не тільки забезпечує формування у майбутніх кваліфікованих робітників професійних знань, умінь і навичок, а й універсальних здібностей і готовностей (компетенцій, компетентностей), яких потребує сучасний ринок праці. На компетентнісному підході ґрунтується підвищення соціальної активності, конкурентоспроможності й професійної мобільності випускників професійно-технічних навчальних закладів, особливо в умовах постійного зростання конкуренції на ринку праці, товарів і послуг.

Реалізація компетентісного підходу уможливорює формування змісту професійно-технічної освіти з метою відображення у ньому суб'єктивних компонентів людської культури. Цей підхід є підґрунтям оволодіння майбутніми кваліфікованими робітниками компетенціями розв'язувати важливі практичні завдання, аналізувати виробничі процеси, прогнозувати техніко-технологічні зміни у сфері праці, виробляти надійні критерії оцінювання результатів власної діяльності як у звичних виробничих і соціальних умовах, так і в динамічно змінених, а також виявляти високий рівень духовної культури, відповідальності за результат власного навчання та професійної діяльності.

Отже, гуманістична основа компетентісного підходу розкриває особистісний характер розуміння майбутніми кваліфікованими робітниками сенсу власного життя, процесу й результатів професійної діяльності, необхідності безперервного професійного розвитку і є підґрунтям формування у них художньої, естетичної, етичної, екологічної, правової,

економічної, комунікативної, інформаційної тощо культури, громадянськості, патріотизму, національної самосвідомості на основі оволодіння цінностями загальносвітової й народної культури, а також системою знань, згідно з якою соціокультурний світогляд особистості кваліфікованого робітника набуває нового якісного рівня і дає їй змогу швидко змінювати себе, адаптуватися до нових умов і вимог професійної діяльності та суспільного життя. Вважається, що лише компетентнісний підхід дасть змогу посилити прагнення учнів ПТНЗ до здобуття професійно-технічної освіти на основі вивчення ними загальноосвітніх, загальнотехнічних і спеціальних дисциплін, виробничого навчання, що забезпечить, зрештою, розвиток їх морального, загальнокультурного та інтелектуального потенціалу, підготовки творчо мислячої, професійно і соціально активної людини.

Література

1. *Акумова О.В., Бакушина А.Н., Коносова Н.Ю.* и др. Проблемы формирования нового поколения учебных изданий / Под. ред. О.Е. Лебедева. – М. : ЗАО «МТО ХОЛДИНГ», 2004. – 216 с.
2. *Байденко В.И., Оскарссон Б.* Базовые навыки (ключевые компетенции) как интегрирующий фактор образовательного процесса // Профессиональное образование и формирование личности специалиста. – М., – 2002. – С. 22–46.
3. *Висоцька Л.Є.* Формування професійної культури майбутніх фахівців кулінарного профілю у вищих професійних училищах : Автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Л. Є. Висоцька. – К., 2011. – 21 с.
4. *Зимняя И.А.* Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / И. А. Зимняя. – М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.
5. *Коржуев А.В., Попков В.А.* Современная теория обучения: общенаучная интерпретация / А. В. Коржуев, В. А. Попков : Учеб. пособие для вузов и системы последипломого профессионального образования преподавателей. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Академ. Проект, 2009. – 185 с.
6. *Ландшеер В.* Концепция «минимальной компетентности» / В. Ландшеер // Перспективы. Воп. образования. – 1988. – № 1. – С. 14–18.
7. *Новиков А.М.* Постиндустриальное образование / Александр Михайлович Новиков. – М. : Эгвес, 2008. – 136 с.

8. *Новиков А.М.* Профессиональное образование в России: парадоксы наследия, векторы развития / А. М. Новиков. – М. : Эгвес, 2001. – 272 с.

9. *Педагогический словарь* : Учеб пособие для студ. высш. учеб. заведений / [В.И. Загвязинский, А.Ф. Закирова, Г.А. Строкова и др.] ; Под ред. В.И. Загвязинского, А.Ф. Закировой. – М. : Изд. Центр «Академия», 2008. – 352 с.

10. *Радкевич В.О.* Теоретичні і методичні засади професійного навчання у закладах профтехосвіти художнього профілю: Монографія / В.О. Радкевич; За ред. Н. Г. Ничкало. – К. : УкрІНТЕІ, 2010. – 424 с.

11. *Формирование* ключевых компетентностей учащихся через проектную деятельность: Учебно-метод. пособие / Авт.-сост.: С.С. Татарченкова, С.В. Телешов. Под ред. С.С. Татарченковой. – СПб.: КАРО, 2008. – 160 с.

12. *Хуторской А.В.* Практикум по дидактике и современным методикам обучения / А.В. Хуторской. – СПб. : Питер, 2004. – 541 с.

13. *Чошанов М.А.* Гибкая психология проблемно-модульного обучения / М.А. Чошанов. – М. : Нар. образование, 1997. – 152 с.

В.А. Радкевич

ГУМАНИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

В статье проанализирована результативно-целевая гуманистическая, гуманитарная и практическая направленность профессионально-технического образования на формирование у будущих квалифицированных рабочих профессиональных знаний, умений, навыков, универсальных способностей и готовностей (компетенций, компетентностей), развитие морального и интеллектуального потенциала, общей и профессиональной культуры.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетенции, компетентности, профессионально-техническое образование, квалифицированный рабочий.

V.A. Radkevych

HUMANITARIAN BASICS OF COMPETENCE APPROACH IN VOCATIONAL EDUCATION

The article analyses humanist result-targeted, humanitarian, and practical trend of vocational education concerning formation of future qualified workers' professional knowledge, skills and values, versatile abilities and readiness (competences), developing of moral and intellectual potential, general and professional culture

Key words: competence approach, competences, vocational education, qualified worker.